

УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПОРУБІЖЖЯ В АСОЦІАТИВНОМУ СЛОВНИКУ ВЛАСНИХ ОСОБОВИХ ІМЕН (ВСТУПНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ)

Григорій Аркушин

Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-0698-6347

Анотація. Проаналізовано *Асоціативний словник власних особових імен* О. Нестерчук, у якому подані студентські реакції на православні найменування людей (*Ігнась, Макарусь, Міхал, Ясь* > білорус; *Владзьо, Євгеніуш, Штефан* > поляк; *Антон, Вадімчик, Владік, Гомелько, Павлуша, Славусь, Каціріна, Клавуня, Ліда, Голеня, Голька* > Білорусь; *Адам, Геньо, Лях, Міхал, Павел, Ростислав, Штефан, Тиміш, Яник, Каціріна, Лідка, Мар'я, Александра, Альона, Ольга, Зоська* > Польща). Установлено, що ці реакції дають відповіді на питання не тільки про власні особові імена, а й всебічно характеризують індивідуума, зокрема вказують, як студенти знають історію, що читають, яким фільмам надають перевагу, хто для них кумир, якою музикою захоплюються, яке їхнє ставлення до церкви та релігії, без яких росізмів ще не можуть обійтися у своєму мовленні та ін. І крім цього, знаходимо багато фактів про українсько-білорусько-польське суміжжя.

Ключові слова: асоціації, слово-стимул, реакція, українсько-білоруське порубіжжя, українсько-польське порубіжжя

Головна тема наукових досліджень нашого славного ювіляра – професора габілітованого Фелікса Чижевського – це польсько-східнослов'янські, насамперед польсько-українські, мовні зв'язки. Про це свідчать такі здобутки, якими, зокрема, ми в Україні найчастіше користуємося: *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy* (1986), *Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia* (1994), *Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny* (співавтор Стефан Вархол, 1998), *Antroponimia pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle Inikrypcji nagrobnych. Część I. Słownik nazwisk* (2013) та ін. Наш ювіляр член багатьох редколегій та редактор видань *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim* (2001), *Z dialektologii słowiańskiej* (2002), *Z zagadnień językoznawstwa słowiańskiego* (2011), *Сментарзе по obu stronach Bugu* (2014), *Centrum a peryferie w opisach językoznawczych* (2016) та багатьох інших. Професор переконаний, що державні чи адмі-

ністративні кордони не стають відрубною межею між мовами чи діалектами навіть однієї і тієї ж мови.

А іноді трапляється так, що якусь цікаву нам тему віднаходимо і там, де, на перший погляд, її не могло бути. Наприклад, що може бути спільного між *Асоціативним словником власних особових імен*¹ Оксани Нестерчук і польсько-східнослов'янськими зв'язками? Але це тільки на перший погляд...

Отож, спершу більш докладно про це лексикографічне видання.

Асоціативний словник власних особових імен Оксани Нестерчук – це, наскільки знаємо, друге в Україні видання такого типу, першим був *Словник асоціативних норм української мови*² Ніни Бутенко, який став бібліографічною рідкістю (зауважимо, що вже видані норми словесних асоціацій багатьох мов – англійської, російської, польської, білоруської, казахської та ін.).

У таких працях досліджують зв'язок між психічними явищами, коли запропоноване слово-стимул викликає певну реакцію на нього. Як зазначено в одинадцятитомному *Словнику української мови*, „асоціація – зв'язок між окремими нервово-психічними актами – уявленнями, думками, почуттями, внаслідок якого одне уявлення, почуття і т.ін. викликає інше”³. Асоціативне поле стимулу зростає „завширшки” і „завдовжки” разом із віком людини і залежить від багатьох чинників: життєвого досвіду, освіти, місця проживання, кола родичів і друзів, оточення, громадянства, політичного устрою держави і т.д.

У словнику Н. Бутенко львівським студентам були запропоновані, наприклад, такі апелюючі-стимули: *дитина, гора, дорога, горілка, річка, релігія, сон* та ін. О. Нестерчук запропонувала луцьким студентам право-славні власні особові імена як стимули. Ці власні найменування живуть тільки в людському середовищі (виняток – клички тварин), але зі смертю індивіда не зникають, а продовжують функціонувати в нашій пам'яті, збуджуючи позитивні чи негативні спогади. Звичайно, довго живуть ті імена-спомини, що належали „позитивним” особам, але за тривалістю пам'ятування їх „обганяють” найменування „негативних” осіб, бо така людська непростенна і не християнська пам'ять, що за побутовими клопотами і дрібницями часто забуваємо слова молитви – *І прости нам наші провини, як і ми прощаємо винуватцям нашим*.

Для кожного історичного періоду свої асоціації, що „збуджують” пам'ять, а потім довго „живуть” у кожного з нас, і від них відмовитися годі; пор. асоціації на стимул *Володимир > Володимир Великий, князь*,

¹ О. Нестерчук, *Асоціативний словник власних особових імен*, Луцьк 2019.

² Н. Бутенко, *Словник асоціативних норм української мови*, Львів 1979.

³ *Словник української мови*, т. 1, ред. І. Білодід, Київ 1970, с. 67.

хреститель Русі, Сапіга, Винниченко, Ленін, Висоцький, Кличко, Лис, Зеленський і т.д.

В *Асоціативному словнику власних особових імен* представлено повні православні найменування – 82 чоловічих та 54 жіночих, разом із варіантами усіх 946 імен. Таку кількість було запропоновано студентам луцьких вишів під час вільного асоціативного експерименту, щоб визначити їхні реакції на імена-стимули. При цьому була поставлена умова: фіксувати асоціації лише ті, що виникали у перші секунди, не вигадуючи і „не вимучуючи” відповіді: „Лише перша асоціація на запропонований стимул є найбільш надійною”⁴. Так за допомогою анкет (їх опрацьовано понад пів тисячі) отримано відповіді від респондентів віком 16–25 років, народжених переважно у Волинській, Рівненській та Львівській областях.

Крім повних офіційних імен стимулами ставали і їхні варіанти не лише вживані в літературній мові, а й ті, що широко знані в західнополіських та волинських говірках, насамперед запозичені з російської та польської мов, пор.: *Михайло – Михайл, Михалко, Михайлик, Михлик, Михась, Мисько, Мишко, Міша, Мішка, Мішута, Міхал, Мехаль* та ін.

Анкети дають відповіді на багато питань, що не стосуються найменування людей, зокрема на такі: як студенти знають історію, що читають, яким фільмам надають перевагу, хто для них кумир, якою музикою захоплюються, їхнє ставлення до церкви та релігії, без яких росізмів ще не можуть обійтися у своєму мовленні і т.ін. Як сказано у передмові, „пропонований словник – це маленьке віконечко у внутрішній світ нашого луцького студентства”⁵.

Оскільки північно-західна Україна межує на півночі з Республікою Білорусь, а на заході з Республікою Польща, утворюючи трикутне українсько-білорусько-польське суміжжя, то на основі асоціацій особових імен можна виявити, наскільки це порубіжжя відобразилось у студентській пам’яті.

РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ

власне ім’я (стимул) > *прізвище* (реакція)

Єдиний приклад: *Кіндрат* > *білоруський поет, Кропива* (відомий білоруський письменник Кандрат Крапіва); пор. приклад без антропоніма – *Зоська* > *білоруська поетеса* (очевидно, мається на увазі письменниця Зоська Верас, справжнє ім’я – Людвіка Антонаўна Савіцкая-Войцік).

⁴ А. Супрун, *Вступ*, [в:] Н. Бутенко, *Словник асоціативних норм української мови*, Львів 1979, с. 4.

⁵ О. Нестерчук, *цит. праця*, с. 10.

власне ім'я (стимул) > *етнонім* (реакція)

На думку студентів, вісім чоловічих імен мають білоруське „забарвлення”: *Адамчик, Артем, Ігнась, Кіріл, Кіндрат, Макарусь, Міхал, Ясь* > *білорусь*; ще одне ім'я з уточненням: *Аліксандр* > *друг з Білорусії*; і чотири жіночі імені – *Каціріна, Олеся, Волька, Светлана* – викликали реакцію *білоруска* (від імені *Каціріна* 6 реакцій); пор. ще *Каціріна* > *білоруська дівчина* (3 реакції).

власне ім'я (стимул) > *країна* (реакція)

Одинадцять імен для студентів асоціюються з назвою сусідньої країни: *Антон, Вадімчик, Владік, Гомелько, Павлуша, Славусь, Каціріна, Клавуня, Ліда, Голена, Голька* > *Білорусь* || *Білорусія*. Безперечно, лише самі студенти могли б пояснити свої реакції, бо незрозуміло, що „білоруського” відчули у варіанті *Гомелько*; однак трапляються і цікаві уточнення, пор.: *Григір* > *так кажуть білоруси*. Варіанти *Владік, Павлуша* надзвичайно поширені в Білорусі, тому вже майже втратили „російськість” і сприймаються своїми, тобто білоруськими (російська і білоруська – державні мови Республіки Білорусь), а в імені *Каціріна* визначальним залишилося білоруське цекання.

власне ім'я (стимул) > *ойконім* (реакція)

Серед реакцій власних назв поселень виявлено чотири найменування білоруських міст: *Григорчик* > *Мінськ*; *Гомелько* > *Гомель* (дві реакції); *Ліда* > *місто в Білорусії*; *Міла і Ніна* > *Брест, Христя* > з *Бреста*. Найзрозуміліша реакція на стимули *Ліда* (омонімічна назва білоруського міста Гродненської області) та *Гомелько* (звукова подібність з назвою Гомель).

РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА

власне ім'я (стимул) > *власне ім'я* (реакція)

Звичайні чотири українські імені викликають реакції польських імен, при цьому їхній зв'язок абсолютно незрозумілий: *Віктор* > *Фелікс, Максик* > *Марик, Назар* > *Франик, Прусочка* > *Ядвіга*.

Варіанти *Вадик, Валик, Лодік, Владзьо, Гарась, Гарасько, Євгеніуш, Яша, Єндрик, Зеник, Ян* викликали реакцію *польське ім'я*. Для дванадцяти варіантів-стимулів *Володимирко, Володько, Генька, Регор, Міхал, Овксентій, Павел, Сімеон, Штефан, Харитін, Волен, Марися* студенти подали реакцію просто *польське*.

Серед перерахованих найменувань нічого „польського” немає у варіантах *Вадик, Валик, Володимирко, Володько, Гарасько, Овксентій, Яша, Харитін, Волен*, у протилежність іменам *Владзьо, Євгеніуш, Штефан, Марися*, пор. уточнення *Владзьо* > *ім'я Володя в Польщі*. Засвідчена суб-

ституція польських суфіксів *-ек* на *-ик* || *-ік*: *Зеник, Лодік* (< *Влодек*), *Марик, Франик*.

власне ім'я (стимул) > *антропонім* (реакція)

Певні зв'язки знаходимо між іменами, уживаними і в Україні, та прізвищами відомих польських письменників і вчених: *Адам* > *Мицкевич, Адамчик* > *Мицкевич* (пор. ще таку реакцію: *Адам* > *польська поезія*), *Лера* > *Лер-Сплавінський* || *Тадеуш Лер-Сплавінський* (мовознавець-славіст *Tadeusz Lehr-Spławiński*), *Олька* > *Квятковська* (можливо, мають на увазі молоду художницю українсько-польського походження *Хелену Квятковську*), *Ян* > *Собоський* (очевидно, це польський король *Jan III Sobieski*), *Ігнат* > *польський вчений* (незрозуміло, кого конкретно мають на увазі, бо з іменем *Ігнасу* засвідчено багато польських учених, письменників і політичних діячів); пор. ще таку асоціацію: *Станіслав* > *П'єха* (внук теперішньої російської співачки, уродженки Польщі), так само *Стас* || *Стась* > *П'єха*; крім цього, російське ім'я *Надежда* викликало асоціацію *пісня Анни Герман* (*надежда* апелює, укр. *надія*). Іноді „польськість” виявляють і неофіційні найменування: *Павел* > *Полячук* (прізвисько).

Зрідка студенти не вказують антропоніми, а зазначають лише титул: *Владіслав* > *король Польщі*, *Ян* > *польський король*, не конкретизуючи, про кого саме йдеться.

власне ім'я (стимул) > *ойконім* (реакція)

Єдиний приклад – *Варка* > *місто в Польщі* (*Warka*).

власне ім'я (стимул) > *назва країни* (реакція)

Двадцять три імені в уявленні студентів викликали реакцію *Польща*: *Адам, Ванько, Валерій, Вітя, Владіслав, Євген, Геньо, Лях* (як західнополіський варіант імені *Ілля*), *Міхал, Олег* || *Алег, Павел, Ростислав, Стьопа, Штефан, Тиміш, Яник, Каціріна, Лідка, Мар'я, Александра, Альона, Ольга, Зоська*. Без тлумачення самих інформаторів незрозуміло, чому варіанти імен *Алег, Ванько, Валерій, Вітя, Стьопа, Лідка* та ін. асоціюються з Польщею.

власне ім'я (стимул) > *етнонім* (реакція)

Реакція *поляк* у луцьких студентів виникла на тридцять шість стимулів чоловічих власних особових імен та їхніх варіантів: *Адамцьо, Ядам, Богданчик, Володько, Владзьо, Ладимір, Ігнат, Гнатко, Митька, Євгеніуш, Женя, Зінько, Зеник, Лях* (варіант імені *Ілля*), *Йосипко, Кирилко, Льонцьо, Льоньдзя, Максимцьо, Марчик, Міхал, Олько, Павелко, Пьотр, Славчик, Стах, Сірошка, Штефан, Тиміш, Хведор, Ян, Яник, Янчик, Ясь, Яць*; пор. ще такі уточнення: *Лукаш* > *знайомий поляк, Лях* (варіант імені *Ілля*) > *польський лемко*.

Реакція *лях* як зневажлива назва виникла на імена-стимули *Євгеніуш, Ілляш, Лях* (західнополіський варіант імені *Ілля*), *Люк* (‘те ж саме’).

Реакція *полячка* виникала на дев'ять стимулів жіночих імен та їхніх варіантів: *Галіна, Дануся, Домка, Домця, Зоська, Каціріна, Кася, Тома*; пор. уточнення: *Кася > викладач з Польщі; Каська > знайома полячка*. Сім імен-стимулів дали реакцію *полька*: *Данка, Зося, Каціріна, Марця, Олько, Олька, Танюша*. Інші реакції, що виявляють „польськість”: *Гандзя > забужжанка*, тобто переселенка з-за Бугу в Україну; *Христета > кубіта*; *Мисько > холера ясна*; *Льоньдзя > польська страва (?)*; *Яник > «Наші пані у Варшаві»* (герой телесеріалу).

Зауважимо також, що авторка не проводила опитування серед студентів-полоністів, однак реакції свідчать, що знання про Польщу у луцьких студентів більші, ніж про Білорусію, незважаючи на те, що їхати в Білорусію простіше: тут ніколи не запроваджували візи, потрібен лише внутрішній паспорт, а на митниці практично відсутні черги. Але знань про Польщу в луцьких студентів більше, чому сприяють частіші поїздки родичів і їх самих „на закупи” та на „трускавки, черешні, капусту” і т.д., а дехто із знайомих вчиться у польських вищах, там уже мають друзів. Одні і ті ж імена-стимули для одних студентів виявляють „білоруськість”, для інших – „польськість”, пор.: *Аліксандр* || *Александра, Ясь, Зоська, Каціріна*.

Ось таке різноманітне українсько-білорусько-польське суміжжя в асоціаціях луцького студентства.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Butenko Nina. 1979. *Slovník asociativnih norm ukraïns'koï movi*. L'viv: Vidavnicтво pri L'viv's'komu deržavnomu universiteti vidavničogo ob'ědnannâ «Viša škola». [Бутенко Ніна. 1979. *Словник асоціативних норм української мови*. Львів: Видавництво при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа»].
- Nesterčuk Oksana. 2019. *Asociativnij slovník vlasnih osobovih imen*. Luc'k: PP İVANÛK V.P. [Нестерчук Оксана. 2019. *Асоціативний словник власних особових імен*. Луцьк: ПП Іванюк В.П.].
- Slovník ukraïns'koï movi*. 1970–1980. Т. 1–11. Київ: Naukova dumka]. [*Словник української мови*. 1970–1980. Т. 1–11. Київ: Наукова думка].
- Suprun Adam. 1979. *Vstup*. V: Butenko Nina. *Slovník asociativnih norm ukraïns'koï movi*. L'viv: Vidavnicтво pri L'viv's'komu deržavnomu universiteti vidavničogo ob'ědnannâ «Viša škola»: 3–12. [Супрун Адам. *Вступ*. В: Бутенко Ніна. *Словник асоціативних норм української мови*. Львів: Видавництво при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа»: 3–12].

UKRAINIAN-BELARUSIAN-POLISH BORDER
IN THE ASSOCIATIVE DICTIONARY OF PERSONAL FIRST NAMES

Summary. The *Associative dictionary of personal first names* by O. Nesterchuk, which presents student reactions to Orthodox names of people, was analyzed (*Ігнась, Макарусь, Міхал, Ясь* > Belorussian; *Владзьо, Євгеніуш, Штефан* > Pole; *Антон, Вадімчик, Владік, Гомелько, Павлуша, Славусь, Каціріна, Клавуня, Ліда, Голеня, Голька* > Belarus; *Адам, Геньо, Лях, Міхал, Павел, Ростислав, Штефан, Тиміш, Янік, Каціріна, Лідка, Мар'я, Александра, Альона, Ольга, Зоська* > Poland). It is established that these reactions answer questions not only about their own personal names, but also comprehensively characterize individuals, in particular, indicate how students know the story, read, what movies they prefer, who their idol is, what music they admire, what their attitude to the church and religion, without which Russianisms they cannot yet dispense with their speech, etc. And besides that, we find many facts about the Ukrainian-Belarusian-Polish contiguity.

Key words: associations, word-stimulus, reaction, Ukrainian-Belarusian border, Ukrainian-Polish border

POGRANICZE UKRAIŃSKO-BIAŁORUSKO-POLSKIE
W SŁOWNIKU ASOCJACYJNYM WŁASNYCH IMION OSOBOWYCH
(UWAGI WSTĘPNE)

Streszczenie. W artykule przeanalizowano *Słownik asocjacyjny własnych imion osobowych* O. Nesterchuk, w którym opisane zostały reakcje studentów na prawosławne nazwy osobowe (*Ihnas', Makarus', Michał, Jas'* > Białorusin; *Władzio, Jewheniusz, Sztęfan* > Polak; *Anton, Wadzimczyk, Władik, Homelko, Pawlusza, Sławus', Kacirina, Kławunia, Lida, Holena, Holka* > Białoruś; *Adam, Genio, Lach, Michał, Paweł, Rostysław, Sztęfan, Tumisz, Janyk, Kacirina, Lidka, Maria, Aleksandra, Alona, Olha, Zośka* > Polska). Stwierdzono, że reakcje te dają odpowiedź nie tylko na pytanie o własne imiona osobowe, lecz także charakteryzują jednostkę na wielu płaszczyznach, w szczególności zaś wskazują na stopień znajomości historii przez studentów, na to, co czytają, jakie filmy preferują, kogo uważają za idola, jaką muzyką się pasjonują, jaki jest ich stosunek do cerkwi i religii, jakich rusycyzmów nie są w stanie uniknąć podczas mówienia itd. Ponadto dostarczają informacji o wielu faktach istniejących na pograniczu ukraińsko-białorusko-polskim.

Słowa kluczowe: skojarzenia, słowo-bodziec, reakcja, pogranicze ukraińsko-białoruskie, pogranicze ukraińsko-polskie

